

О посети делегације Европске заједнице Југославији 29–30. маја 1991.

У пролеће 1991. године терминална фаза југословенске кризе је већ била у пуном јеку. Све главне политичке разлике између главних актера кризе и њихова искључивост су оптеретиле јавну сферу, а оружани окршаји – у Паркрацу, на Плитвицама, у Борову селу – су наговештавали шири ратни сукоб. Савезни механизми за решавање проблема су били или недорасли задатку или поткопавани са републичког нивоа. Од краха Савеза комуниста Југославије и неодржавања редовних избора за Скупштину СФРЈ крајем 1990. године, заједнички институционални оквир је остао испражњен, а у брешу су ускакала нова вођства по републикама, подржани и номиналним демократским легитимитетима стеченим током циклуса првих вишестраначких избора исте године. Тај врх је ипак задржао одређену међународну репрезентативност, и као главни саговорник на нивоу међународних односа, још увек је будио извесна очекивања код иностраних чинилаца.

Најистакнутији од тих чинилаца је била Европска заједница. Југославија је са њом од 1970. година имала уговорима регулисане економске односе, чији је главни израз био Споразум о сарадњи из априла 1980. године, ратификован у фебруару 1983. У периоду економске кризе у Југославији осамдесетих година Европска заједница је доживљавана као извор капитала, технолошких трансфера, а крајем деценије и као незаобилазни политички фактор. И док је Југославија желела развој економских веза, све до пада Берлинског зида је са задршком посматрала политичке односе и држала се подаље од путева ка чланству у „западноевропским интеграцијама“.¹ Још увек је била чланица Покрета несврстаних и као домаћин самита Покрета у септембру 1989. високо је вредновала своју текућу улогу.

Одређени заокрет ка ЕЕЗ, али и ка ЕФТА и ка Савету Европе, Југославија је наговестила непосредно након пада Берлинског зида. На новембарском састанку Савета за сарадњу Југославија–ЕЕЗ 1989. савезни секретар иностраних послова Будимир Лончар је предочио својим саговорницима у Бриселу да

¹ У институционалном смислу то су били Савет Европе, Европска економска заједница (ЕЕЗ), и Европска асоцијација за слободну трговину (ЕФТА).

са непосредним фокусом на економску сарадњу жели да гради нове односе са ЕЕЗ и разматра споразум о асоцијацији.² Слично, и документи 14. ванредног конгреса СКЈ су осликавали такав заокрет. У дебатама пред конгрес за став у завршној декларацији фигурирала је реченица „залажемо се за пуно учешће Југославије у европским интеграционим процесима, за чланство у Европској заједници и Европском савету, ЕФТА и другим сродним европским организацијама и телима“.³ Но, након дебата она је добила мање експлицитан израз – „за свестрано учешће у европским интеграционим процесима и најширу сарадњу са Европском заједницом и другим европским организацијама и институцијама“, а државним институцијама је остављено да то надаље разрађују и надграђују.⁴ Наравно, с обзиром на укупни крај конгреса и колапс СКЈ у наредним месецима, овај политички став је остао да преживљава у савезним институцијама још неко време. Скупштина СФРЈ је 17. јануара 1991. године усвојила *Декларацију о даљем укључивању СФРЈ у интеграционе процесе у Европи*.⁵

У пролеће 1990. Европска комисија је заузела став да је потребно прво претрести укупне односе са Југославијом из три разлога. Прво, због економских и политичких промена у Југославији; друго, због измењених међународних околности; и треће, због тада већ формалне неадекватности уговорног односа из 1980. године. ЕЗ је сматрала да се тај уговор није могао надоградити јер је планирала нове форме споразума о придруживању са неким земљама Источне Европе и желела је да пред собом има уједначене позиције потенцијалних чланица.⁶ Сам извештај је дипломатским речником третирао главни проблем – стање у земљи – уз изражена очекивања да ће економске реформе

² Historical Archives of the European Union (даље HAEU), CEUE_SEGE-SI(1989)912 - 8ème session du Conseil de Coopération CEE-Yougoslavie, Bruxelles, le 27 novembre 1989, 2. Споразуми о асоцијацији тада нису подразумевали пут и преговоре ка пуноправном чланству, већ су дефинисали оквире ближих односа. ЕЗ је, иначе, споразуме са већином трећих земаља и у Европи и ван ње од свог постанка класификовала као споразуме о асоцијацији. Споразуми са Југославијом од 1970. су били ужи, трговински споразуми, а *Споразум о сарадњи* из 1980. такође није био споразум о асоцијацији, мада првенствено из формалних разлога јер Југославија није желела такву дефиницију сматрајући да би то нарушило њену неутралности и положај унутар Покрета несврстаних. Због честе конфузије у стручној литератури и јавности важно је нагласити да овде асоцијација није подразумевала пут ка чланству, те да савезна држава никада није усагласила став о евентуалном будућем чланству у ЕЗ/ЕУ.

³ Архив Југославије (даље АЈ), Савез комуниста Југославије (даље 507), ф. 611, Седнице ЦК СКЈ, Записник са 29. седнице 26–27. децембар, стр. 12.

⁴ АЈ, 507, ф. 613, Записник са радно-консултативне седнице 30. марта 1990, стр. 11–12.

⁵ Информација о односима Југославије са европским интеграцијама, 28.01.1991, *Југославија и Европска заједница 1957–1992. Зборник докумената*, прир. Милан Игрутиновић, (Београд: Архив Југославије, 2020), стр. 576.

⁶ HAEU, CEUE_SEGE-SEC(1990)1016, Communication de la Commission au Conseil sur les relations avec Yougoslavie, Bruxelles, 30 May 1990, p. 2.

савезне владе убрзо донети резултате и помоћи стабилизацији стања, да ће тек почете реформе у смеру усвајања партијског плурализма и демократских избора протећи у реду, мада су примећене разлике између република као и посебан проблем Косова. Извештај концизно каже да је „привилеговани статус који је уживала Југославија током седамдесетих еродирао дезинтеграцијом Источног блока и приближавањем земаља Централне Европе са Заједницом. Тако се и садржај односа Заједнице са Југославијом мора ревидирати у том новом контексту“.⁷

Југославија је од ЕЗ тражила три ствари: наставак финансијске помоћи кроз закључивање *Трећег финансијског протокола* (Други је био закључен 1987. године), који је покривао одређене директне кредите и наставак сарадње са Европском инвестиционом банком; специфичну финансијску и техничку помоћ за реформе савезне владе; те прерастање постојећег споразум из 1980. у споразум о „асоцијацији“. Цела 1990. године је, у суштини, „потрошена“ због југословенске унутрашње кризе и одсуства политички јасног начина изласка из ње. Врхунац искорак ЕЕЗ према Југославији је дошао у децембру са одобравањем пакета финансијске помоћи од 809 милиона екија,⁸ што је формализовано тзв. *Трећим финансијским протоколом* који је потписан у лето наредне године.⁹ Брисел је остао начелно отворен за економски пакет подршке. Разлог за предострожност произилазио је из отвореног питања политичке трансформације земље. Промене у комунистичкој Европи, у смислу транзиције ка капиталистичкој привреди и вишепартијској демократији, су током прве половине 1990. постављене као главни услови институционалног развоја односа ЕЗ са тим земљама, и постизања споразума о „асоцијацији“ што није подразумевало пуноправно чланство, али јесте отварао пут ка томе.

У ишчекивању конкретних акција и резултата реформи у Југославији, политичким круговима у Бриселу је било јасно да у спорости лежи корен кризе југословенске заједнице. У тој кризи су питања преживљавања земље и начини унутрашње (ре)организације умногоме засенили питања економских реформи савезне владе и путева у демократски плурализам. У литератури је већ примећено да је Европска заједница била углавном суздржана према југословенској кризи све до пролећа 1991. године, и дата су извесна објашњења зашто је то било тако. Комбинација унутрашње институционалне неспособљености за бављење кризама, навика да се одрже односи са савезним државним врхом, уверења да ће реформе у Југославији пратити углавном позитивну трајекторију у већини

⁷ Ibid., p. 3.

⁸ Заједничка обрачунска јединица ЕЗ, претеча евра.

⁹ Tvrtko Jakovina, *Budimir Lončar: Od Preka do vrha svijeta*, (Zagreb: Fraktura, 2020), str. 454.

транзиционих земаља, неспремност да се брзо промишљају алтернативе¹⁰ су делом условили ту перципирану „пасивност“.

Но, у марту 1991. у Европском парламенту су одржане две рунде расправа о Југославији на пленарним заседањима. Прва је одржана 13. и 14. марта у светлу протеста опозиције 9. марта и реакције српског републичког врха и ЈНА. Критика понашања Милошевићеве власти, укључујући већ устаљене критике због односа према Косову, јасно су указивале на то ко је виђен као главни генератор кризе.¹¹ У другој рунди дебата већ су испитиване могућности да се прошири приступ Европске заједнице, који је требало све више да рачуна на непосредне контакте са политичким представницима република, поред уходаних односа са савезном државом. „Европска тројка“¹² коју су чинили Ђани де Микелис (Gianni De Michelis), Жак Пос (Jacques Poos) и Ханс ван ден Брук (Hans van den Broek), је дошла у посету Југославији 4. априла и пренела поруке у којима је исказана жеља разрешења кризе у духу очекиваних реформи, и уз поштовање суверенитета и интегритета земље.¹³ Поруке су стигле на репу уходане политике и жеља Брисела, упркос све јаснијим сигнаlima да је такав сценарио све мање изван и да су политичке снаге у земљи које би носиле политику која је подразумевала и Југославију и демократску транзицију биле безнадежно слабе.

Сукоб републичких вођстава се у мају пренео на само Председништво СФРЈ. председавајућем Борисаву Јовићу је 15. маја истицао мандат, а требало је да га преузме делегат СР Хрватске, Стјепан Месић. Но, услед одбијања четири члана Председништва, из (уже) Србије, Војводине, Косова и Метохије, и Црне Горе, Месић није потврђен за председника, што је отворило питање легалности Председништва, а пред међународним факторима и питање новог облика уставне кризе.

Ова тема је тиме постала и тачка разговора током боравка делегације Европске уније 29–30. маја коју су предводили председник Комисије Жак Делор (Jacques Delors) и Жак Сантер (Jacques Santer), председавајући Саветом министара и председник луксембуршке владе. Политичка платформа њихове посете је још увек била везана за подршку налажењу унутрашњег демократског решења југословенске кризе на трагу југословенске платформе, и то је заправо

¹⁰ Rafael Biermann, “Back to the Roots. The European Community and the Dissolution of Yugoslavia – Policies under the Impact of Global Sea-Change”, *The Journal of European Integration History*, 10, No. 1 (2004), pp. 39–43.

¹¹ Josip Glaurdić, *The hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, (New Haven–London: Yale University Press, 2011), p. 143.

¹² Скуп министара спољних послова државе која је тренутно председавала у Савету министара, те државе које су пре ње и која ће после ње бити председавајућа у уобичајеном шестомесечном мандату.

била последња посета овог типа.¹⁴ Потоње посете са највишег нивоа ЕЗ су уследиле након проглашавања независности Словеније и у контексту ратног сукоба словеначких снага са ЈНА, а као врста смиривања ратне кризе.

О посети је до сада више писано кроз призму личних утисака неколицине учесника, док је аналитичка обрада изостала. Будимир Лончар је истицао неке елементе разговора:

„Просвједовали су што Стјепан Месић није преузео дужност [...] Ми смо тражили велика средства. Они су видели да нама треба 5–6 милијарди долара, на различите начине. Било је речи о отпису дугова, о много тога. Задаће представника ЕЗ биле су: прво, да се сачува мир; друго, да се разријеши криза у Предсједништву; треће, да се спречи инцидентна ситуација у Словенији; четврто, да се отворе поново преговори на нивоу република, да се „заокружи нека опција, не мора се завршити, али да се иде ка рјешењу.“¹⁵

Позната су сећања Кире Глигорова, која је неколико пута износио у јавност, али у непоузданој форми, мешајући често учеснике различитих састанака, и преносећи свој збирни утисак са њих. Његова изјава да је Делор изјавио да је „унија спремна да одмах политичком одлуком призна придружено чланство Југославије у Европској унији“¹⁶ нема никакво упориште у изворима. Штавише, није ни постојало „придружено чланство“ већ бисмо могли говорити о жељи врха Европске заједнице да, истрајавајући на демократској и капиталистичкој транзицији земље Југославија дође на трасу евентуалног чланства, што делом и сведочи записник тих разговора из пера високог службеника Европске комисије.

У данима ове посете, Слободан Милошевић је био у интензивној јавној кампањи оптужујући иностране актере – додуше, углавном САД, а мање ЕЕЗ – да се према Србији односе путем притисака и захтева, те да нарушавају њено достојанство. Притом, у говору у Скупштини Србије 30. маја, у сали у којој није било посланика опозиције, оптужио је, збирно, међународне чиниоце да желе „да у односу на њих будемо доведени у крајње неравноправан и зависан положај само зато што смо мала земља и зато што се не понашамо на начин који је по њиховој мери“.¹⁷ Мало касније тог дана упутио се у палату СИВ-а на разговоре са Делором и Сантером.

¹⁴ J. Glaurdić, *The hour of Europe*, p. 162.

¹⁵ Cit. prema T. Jakovina, *Budimir Lončar*, str. 529.

¹⁶ Omer Karabeg, „Kiro Gligorov: Podela živog mesa“, *Radio Slobodna Evropa*, 27. februar 2008. URL: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1045336.html> (prist. 27. januar 2026).

¹⁷ Слободан Милошевић, *Прилог историји 20. века*, (Београд; Трећи миленијум, 2008), стр. 98.

Читаоцима дајемо превод документа са француског оригинала, који је саставио Бернхард Цептер (Bernhard Zepfer), шеф кабинета Жака Делора. Документ је записник разговора вођених током ове посете, и подсетник који је служио будућим дебатама унутар Европске заједнице о Југославији у том тренутку. Он је део личног фонда Жака Делора који се чува у Историјском архиву Европске уније, при Европском универзитетском институту у Фиренци.¹⁸

¹⁸ HAEU, Jacques Delors, JD-244, Visite de Jacques Delors en Yougoslavie 29/05/1991 – 30/05/1991, pp. 7–11.

Комисија Европских заједница
Кабинет председника
31. V 1991.

Белешка за спис

Наслов: Путовање Сантера / Делора у Југославију, 29-30. мај 1991.

1. Током 18 сати интензивних разговора, представници ЕЗ су се четири пута састали са премијером Марковићем и министром спољних послова Лончаром. Разговарали су са три представника Председништва (Јовићем, Месићем и македонским Јефремовићем¹⁹) – састанак са целим Председништвом, како је било планирано, није одржан; Месић се противио²⁰. Шест председника република (Глигоров – Македонија, Булатовић – Црна Гора, Кучан – Словенија, Милошевић – Србија, Изетбеговић – Босна и Херцеговина, Туђман – Хрватска) прво су се одвојено састали са представницима ЕЗ, а затим заједно и са Марковићем и Лончаром. Посета је завршена конференцијом за новинаре.

2. Атмосфера је генерално била срдачна; сви саговорници су поздравили посету и нико је није критиковао као мешање у унутрашње послове Југославије. Било је јасно да Југословени много очекују од ЕЗ, не само економски, већ и као политичке силе. Међутим, мотивације за ову посвећеност Европи су им се веома разликовале.

3. Сантер/Делор су у свим разговорима истицали да су дошли као пријатељи Југославије, не са магичном формулом за решавање проблема већ да заједно слушају и виде како би ЕЗ могла бити од помоћи. ЕЗ је забринута због политичке и економске ситуације у Југославији. У процесу развоја нове архитектуре за ЕЗ и за Европу, Југославија не сме бити изостављена. Грађански рат или банкрот југословенске државе би имали последице по друге европске земље и за ЕЗ као суседа. Стога је ЕЗ спремна да помогне, али Југословени такође морају преузети своју одговорност. Југословени морају заједно тражити нову формулу за унију која обезбеђује поштовање људских права, интегритет њихове територије и граница, и која гарантује права мањина.

¹⁹ Овде се засигурно ради о превиду у забелешци, у којој оригинално стоји „...Jovic, Mesic et le Macédoinois Jefremovic“. Македонски члан Председништва СФРЈ је тада био Васил Тупурковски. Једини „Јефремовић“ који је могао присуствовати састанку је био Павле Јевремовић, саветник за спољну политику у Председништву СФРЈ.

²⁰ Навод да се Стипе Месић противио одржавању тог састанка је у супротности са тумачењем које су изнели Коста Николић и Владимир Петровић, да због Јовићеве „опструкције није одржан састанак са целим Председништвом“. Види: Коста Николић и Владимир Петровић (прир.), *Рат у Словенији. Документа Председништва СФРЈ 1991. Том 2 (јун-јул)*, (Београд: Институт за савремену историју и Фонд за хуманитарно право, 2012), стр. 15.

У својим говорима, председник Делор је посебно нагласио економску ситуацију Југославије. Он је истакао две тачке: економску димензију кризе и будућност Југославије у оквиру нове архитектуре Европе. ЕЗ има блиске везе са Југославијом од 1970. године, много пре осталих земаља Централне и Источне Европе. Од тада никада није заборавила Југославију. Југословенска економија је веома повезана са ЕЗ, а извоз у ЕЗ је порастао са 38% у 1989. на 53% у 1991. години. ЕЗ је већ уложила значајне напоре да помогне Југославији: Споразум о сарадњи²¹, Трећи финансијски протокол²² и помоћ у оквиру програма Фаре²³. ЕЗ је спремна да учини и више, али све ове активности ће бити неефикасне ако југословенска економија не прође модернизацију и реструктурирање. Ово је део програма Марковићеве владе, који ЕЗ подржава. Почетни резултати овог програма били су охрабрујући, али од октобра 1990. године све је стагнирало због политичке кризе. Морамо схватити озбиљне последице колапса економије земље. У време када богате и просперитетне земље Европе јачају своје везе у оквиру ЕЗ и стварају истинску заједничку државу како би се суочиле са изазовима савременог света, Југославија се распада и креће супротним путем. Са становишта ЕЗ, очигледно је да федерална власт мора гарантовати минимум кохезије и организације, иначе Југославија никада неће бити у стању да реши своје економске проблеме, што је услов за приближавање ЕУ. Сантер и Делор су упутили хитан апел Југословенима да делују у складу са својим интересима и принципима демократије у Европи, да реше свој уставни проблем (посебно избор председника) и да избегавају једностране акте мимо свеобухватне дискусије.

4. Као што се и очекивало, Сантер и Делор су се нашли суочени са веома компликованом ситуацијом. Сви саговорници су изразили своје гледиште елоквиентно и убедљиво, али главне разлике и даље постоје:

- Словенија и Хрватска желе да униште тренутни систем, који сматрају „неисторијским“ (Туђман) и „антидемократским“ (Кучан). Успостављање конфедерације по узору на ЕЗ биће могуће само ако се на територији данашње Југославије успоставе суверене државе.
- Србија и Црна Гора, две државе у којима још увек постоје старе комунистичке структуре, желе да очувају устав и тренутну федералну државу. Ипак су спремне да је реформишу и смање централну власт на неколико основних функција.

²¹ Мисли се на Споразум о сарадњи потписан 2. априла 1980. године у Београду, а који је био уговорна основа односа две стране до тада.

²² Потписан у Бриселу 24. јуна 1991. године, свега дан пре проглашавања независности Словеније и избијања ратног сукоба у тој републици.

²³ Програм помоћи земљама Источне Европе успостављен 1989. године. Оригинално име му је *Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies (PHARE)*, а од 1990. године је проширен на већину земаља Источне Европе, и историјски се тумачи као програм претприступне помоћи тим земљама.

- Босна и Херцеговина и Македонија се налазе између ова два табора. Оне подржавају суштинску реформу Устава и смањење овлашћења централне владе на економска питања (валута и јединствено тржиште, централна банка), одбрану, спољне односе и поштовање закона и људских права. Босна и Херцеговина је саставила предлог у том погледу (у прилогу)²⁴, који подржава и Македонија.
- 5. Из дискусије са председницима република, важно је напоменути:
 - сви су на овај или онај начин изразили да је потребно обновити југословенску унију, али постоје разлике у погледу почетне тачке.
 - сви сматрају да ЕЗ може представљати одговарајући модел. Али док се Словенија и Хрватска више осврћу на ЕЗ од јуче, остали више гледају на ЕЗ сутрашњице, ЕЗ јединственог тржишта, ЕМУ²⁵ и политичке уније, укључујући ЗСБП²⁶.
 - нико експлицитно не одбацује потребу за централном владом заснованом на четири области надлежности, пратећи предлог Босне и Херцеговине, али Кучан и Туђман су много нејаснији по овом питању. Они као предуслов истичу распад садашње власти.
 - сви се позивају на принципе поштовања људских права и демократских правила и тврде да их се придржавају. Али опет, постоје нијансе: Словенија и Хрватска верују да могу боље гарантовати ове принципе у својим републикама, које су, по њиховом мишљењу, еволуирале много више у истински демократском правцу него „комунистичке републике“. Остале републике и Марковић верују да се само у југословенској унији могу поштовати права мањина, јер би демократско гласање ризиковало да доведе до дискриминације права мањина у другим републикама.
 - за разлику од осталих пет република, Србија (Милошевић) делује мање оптерећена поштовањем унутрашњих граница. Милошевић сматра да су те границе, у сваком случају, „чисто административне“. Када је упитан о ситуацији на Косову, одговорио је да је Устав заправо дао превише аутономије „овом региону Србије“ и направио од њега праву републику, што он није био. У ствари, за њега је Косово албанска мањина на српској територији. Србија је спремна да поштује права мањина, али не прихвата стварање посебне државе.
 - што се тиче сарадње у области одбране, Словенија и Хрватска се експлицитно не позивају на то. Булатовић каже да се може замислити компромис који би укључивао војне јединице из сваке републике које

²⁴ У сепаратном прилогу фасцикле се налази текст на енглеском “Platform on the future Yugoslav community”, у име председника Председништва СР БиХ и Председника Македоније.

²⁵ Економска и монетарна унија.

²⁶ Заједничка спољна и безбедносна политика.

делују под централном командом и „планирањем“. Кучан и Туђман сматрају садашњу војску инструментом српске репресије.

- још је један додатни извор напетости: нови датум за гласање за Сабор Републике Хрватске којим се 30. јун утврђује као датум независности Хрватске ако се задовољавајуће решење за будућу унију не може пронаћи пре 15. јуна. Датум 26. јун (независност Словеније) такође је одиграо значајну улогу, указујући да се морају брзо предузети мере пре него што ситуација потпуно измакне контроли.

6. На заједничком састанку са [савезном] владом и шест република, Сантер и Делор су сумирали своје утиске о разговорима и истакли заједничке тачке у презентацијама сваког саговорника. Поновили су интересовање ЕЗ за брзо решавање југословенске кризе.

Делор је само назначио да је, у суочавању са тренутном ситуацијом, неопходно направити политичке гестове и видети како би се Марковићев план за економски опоравак могао оживети. Позвао се на декларацију Кола/Митерана од истог дана.²⁷ ЕЗ је спремна да Југославији обезбеди неопходне ресурсе за модернизацију и стабилизацију њене економије. То подразумева помоћ ЕЗ да се

- добије нови споразум између Југославије и ММФ-а
- постигне договор, колико је то могуће, о југословенском дугу у оквиру Париског клуба
- добије кредит у конвертибилној валути.

Делор је изјавио да је спреман да развије значајан план за оживљавање југословенске економије, сличан плану ЕЗ за Пољску, и да га представи шефовима држава и влада на следећем састанку Европског савета. Али ако ситуација остане каква је сада, он не види шансу за такав подухват. С друге стране, ако би се унија могла очувати како би се Југославија одржала као таква, могуће је размотрити закључивање европског споразума што је пре могуће, сличног онима које ЕЗ тренутно преговара са Пољском, ЧССР и Мађарском. Ово отвара нове перспективе за економску, политичку и културну сарадњу са ЕЗ, што ће довести до стварања тржишта слободне трговине и – када се услови испуне – може се размотрити само питање приступања Југославије ЕЗ.

За сада, европски споразум може послати двоструки сигнал: показати Југословенима да њихова земља припада Европи и уверити инвеститоре из западних земаља показујући да је Југославија земља са сигурном будућношћу.

²⁷ Састанак Франсоа Митерана (François Mitterrand) и Хелмута Кола (Helmut Kohl) на годишњем француско-немачком самиту, одржаном 29–30. маја у Лилу. На почетку обраћања јавности Митеран је рекао да су заједно „послали поруку господину Марковићу и нагласили своју жељу да се питање јединства земље реши мирним путем“. (Conférence de presse conjointe de MM. François Mitterrand, Président de la République, et Helmut Kohl, chancelier de la République fédérale d'Allemagne, 30 mai 1991, <https://www.elysee.fr/front/pdf/elysee-module-7643-fr.pdf> (prist. 28. janura 2026)).

Да би се покренула операција помоћи Југославији, морају се испунити следећи услови:

- поштовање устава ради успостављања централне власти за решавање тренутне кризе;
- поштовање људских права и права мањина;
- заједничка потрага за новом уставном структуром у Југославији;
- и продубљивање демократије.

Делор је закључио да ЕЗ стоји на располагању Југославији и њеним институцијама, спремна да допринесе и пружи техничку помоћ како би се превазишла криза, ако Југославија то жели.

7. Закључци:

- Иако ЕЗ не може да понуди магичну формулу за решавање проблема, посета је била корисна и чак може помоћи у покретању процеса рефлексije у Југославији. Чињеница да се ова земља обраћа ЕЗ као таквој за политичку и економску помоћ подвлачи и јача улогу ЕЗ.
- Сви учесници су поздравили посету два председника и сматрају ЕЗ једином политичком снагом која им може помоћи у тренутној ситуацији.
- Централна власт и улога Марковића и Лончара биле би ојачане уколико влада поштује устав, као и демократска правила, и спремна је за заједничку потрагу за новом структуром. Председникова порука била је јасна: ЕЗ је спремна да уложи велики напор да помогне Југославији, али Југословени морају преузети своје одговорности. Дефиниција будуће Уније је њихов посао све док поштују основне принципе демократије. Али је потребна адекватна структура као основа за такву операцију: јединствена валута и тржиште, централна банка, заједничка спољна политика, поштовање људских права и мањина. Стога је, без експлицитног навођења, истакао неопходне услове за ову операцију.
- Неће бити накнадних мера (оснивања радних група или посредовања), али постоји неколико рокова (Европски савет и независност Словеније и Хрватске) који приморавају Југословене да делују што је брже могуће. Очекује се да ће Марковићева влада ускоро предложити оснивање одређене структуре за спровођење понуде ЕЗ.
- Састанак са Председништвом није одржан јер је Месић желео да буде третиран као „изабрани председник“. Одвојени састанак са Сантером/Делором искористио је да га представи штампи као „посету председнику“, што је свима омогућило да сачувају образ. Заједнички састанак са председницима република и владе представља значајан успех за ЕЗ и доказује да су, упркос разликама, политичке снаге у Југославији спремне да саслушају шта ЕЗ има да каже.

- Питања људских права била су стално присутна у интервјуима, мада не и као предуслов. Стога су интервјуи били веома искрени и заиста су омогућили представницима ЕЗ да стекну јасније разумевање тренутне ситуације и начина за њено решавање.
- Накнадни рад након путовања требало би да укључи и проучавање улоге коју цркве и верске заједнице могу играти у смиривању тензија.

Бернхард Цептер